

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 930.85(477)«1960/1980»:811.161.2'271.2
DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.spec.15>

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної та кадрової роботи Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: hH-4431-2017

Scopus ID: 57203399830

Лілія ГРИНИК

докторка філософії, молодша наукова співробітниця, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; методистка позашикільного підрозділу «Дрогобицька мала академія наук» Дрогобицького наукового ліцею імені Богдана Лепкого, вул. Богдана Лепкого, 19, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lilia_hrnyuk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-0128>

НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДО ІСТОРІЇ РАДЯНСЬКОЇ РУСИФІКАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Рецензія на монографію:

Коцур В. В., Новородовська Н. О. Мовна політика в УРСР (1960–1980-х рр.): соціокультурний вимір. Переяслав, 2024. 265 с.

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Full Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor, Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy, 32 Heroyiv Maidana Street, Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: H-4431-2017

Scopus ID: 57203399830

Lilija HRYNYK

Doctor of Philosophy, junior research associate, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100; methodologist of the extracurricular unit «Drohobych Junior Academy of Sciences» of the Bohdan Lepky Scientific Lyceum in Drohobych, вул. 19 Bohdan Lepky Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lilia_hrnyuk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-0128>

A NEW STUDY OF THE HISTORY OF SOVIET RUSSIFICATION POLICY

Review of the monograph:

V. V. Kotsur, N. O. Novorodovska. Language policy in the Ukrainian SSR (1960–1980s): sociocultural dimension. Pereyaslav, 2024. 265 p.

Монографія В. В. Коцура і Н. О. Новородовської на тему «Мовна політика в УРСР (1960–1980-х рр.): соціокультурний вимір» є цілісним, самостійним науковим дослідженням, яке розкриває формування проблеми двомовності на території УРСР у період «застою» крізь призму соціокультурної трансформації життя населення. Мовне питання в Україні залишається дискусійним і на сучасному етапі, незважаючи навіть на російсько-українську війну. Монографія надає відповіді на історичні питання, що стосуються мовної проблематики та розкриває передумови культурної трансформації сучасного українського соціуму. Таким чином, обрана дослідниками тема є актуальною і важливою для сучасної науки.

В.В. Коцур і Н.О. Новородовська дослідили політико-правове врегулювання мовного питання в УРСР у 1960–1980-х рр., проаналізувавши в тому числі низку нормативно-правових актів. У першому розділі «Історіографія, джерельна база і методологія наукового дослідження», автори, на основі великого масиву опрацьованих документів та архівних матеріалів, здійснили комплексний джерелознавчий аналіз, виокремивши основні принципи і методи наукового пізнання. Розкрили проблематику історіографічного дискурсу, який безпосередньо стосується обраної теми дослідження. Характерною особливістю є використання авторами монографії праць зарубіжних науковців, які розглядали проблеми національної та мовної політики в СРСР. Це уможливило сформулювати альтернативне уявлення про методи, заходи, інструментарій реалізації радянської політики русифікації та асиміляції етнічних груп.

У другому розділі «Мовно-культурна політика в УРСР (1964–1985 рр.)» (74–147 с.) проведено детальний аналіз науково-освітньої сфери, а також проблеми репресій як методу русифікації та денационалізації українського суспільства. На думку авторів, мовне питання стало фактором спротиву для української інтелігенції, яка відстоювала українську мовно-культурну ідентичності. Дослідники охарактеризували легітимність реалізації радянської русифікаційної політики, за допомогою детального аналізу нормативно-правової бази. В.В. Коцур і Н.О. Новородовська дійшли логічних висновків, що освітня сфера стала основною для реалізації курсу русифікації, оскільки формування особистості відбувалося у шкільні роки.

Автори розглядають русифікацію елементом денационалізації населення, при цьому наголошують, що основними методами її впровадження є зміни в освітній сфері, заміна українських слів російськими відповідниками, штучно організовані міграції, урбанізація, ідеологічне обґрунтування мовної проблеми, перевага російськомовного книговидавництва, преси, телебачення, кінематографу тощо. Автори доводять, що всі зазначені методи радянська влада реалізовувала у комплексі задля більшого ефекту. На думку дослідників, русифікація реалізовувалася не лише через нормотворчу діяльність урядових інституцій СРСР і УРСР, а й шляхом втілення міграційної політики, змішування населення, що зумовлювало формування гібридної ідентичності. У монографії детально висвітлюються передумови інтенсивної русифікації упродовж 1960–1980-х рр. Масову русифікацію науковці пояснюють не лише цілеспрямованою державною політикою радянської влади, але й пристосуванням окремих категорій населення до нових реалій, бажанням кар'єрного й особистісного розвитку. Вони зазначають, що російськомовне населення та етнічні росіяни мали перевагу в кар'єрному розвитку, що також впливало на зміну самобутності населення.

Цілком органічно у структуру монографії вписується підрозділ 2.2. «Репресії як метод русифікації та денационалізації українського суспільства (1964–1985 рр.)» (121–146 с.). Автори досить чітко пояснили, як репресивна політика впливала на зміни в мовно-культурному середовищі УРСР, розкрили реакцію української інтелігенції, її методи боротьби проти радянського режиму, особливості становлення державницьких ідей у середовищі дисидентів, визначили основні методи боротьби радянської влади проти «інакодумства» та її наслідки. В.В. Коцур і Н.О. Новородовська зазначали, що жорсткі заходи проти дисидентів інколи мали зворотний ефект. Дослідниками влучно відзначено, що дисиденти у таборах змогли зберегти власні переконання. Значну увагу було зосереджено на окремих працях дисидентів, які розкривали антидемократичну сутність радянської влади. Безумовно, для характеристики радянської мовної політики, її впливу на соціокультурне життя населення важливо проаналізувати праці україн-

ських інтелектуалів 1960–1980-х рр., що також відображено у цій частині монографії. Автори зазначали, що поряд з арештами та судами існували позасудові методи, завданням яких було залякування, приниження, демонстрація сили й безкарності радянської системи. Ефект репресивних методів був лише частковим, про що також наголошується у монографії.

У третьому розділі «Русифікація як чинник трансформації ідентичності українського суспільства в період застою» (148–211 с.) В.В. Коцур і Н.О. Новородовська дослідили стан книговидавничої справи та журнальної періодики, а також зміну динаміки мовної ідентичності населення УРСР. Цей розділ став першою спробою вивчити вплив русифікації на зміну мовної та національної самоідентифікації у регіональному розрізі. У розділі систематизовані й узагальнені результати окремих історичних, політологічних, етнополітологічних і соціологічних досліджень, які безпосередньо чи опосередковано були присвячені проблемам радянської національної, мовної політики, формуванню нової особистості «радянська людина» тощо. Авторами розкрито особливості розвитку преси, тенденції зростання російськомовної та відповідно зниження україномовної періодики, висвітлено процес витіснення україномовного книговидавництва. Важливе місце у роботі посідає вивчення кінематографу і телебачення як засобу формування особистості. Дослідники доводять, що формування нового типу особистості «радянська людина» передбачало не лише нав'язування потрібної моделі поведінки, але й зміну мовної та національної ідентичності. З цих причин відчувалася перевага російськомовного телебачення і кінематографу над українськомовним.

У контексті сучасних реалій російсько-української війни, особливої актуальності набуває проблема зміни ідентичності населення під впливом радянської національної та мовної політики. Влучною є теза дослідників: «Мовно-національна політика радянської влади в роки застою стала основним знаряддям зміни ідентичності суспільства, її перетворення на нову спільноту – «радянський народ»». Вона відображає не лише мету русифікації, а й розкриває її наслідки. Автори здійснили детальний аналіз регіональних особливостей зміни мовної самобутності населення у процесі русифікації. У монографії висвітлено причини й наслідки тотальної русифікації у східних і південних областях УРСР (у тому числі у Криму). В.В. Коцур і Н.О. Новородовська доводять, що втрата ідентичності формувала маргінальні прошарки, які досить легко піддаються маніпуляціям. Порівнюючи тенденції русифікації у різних регіонах, науковці відзначили, що окремі області УРСР зберігали зв'язок з мовними, культурними й національними традиціями. Тому там русифікація мала менший вплив на мовну і національну самоідентифікацію населення. Поза сумнівом, неможливо характеризувати процес зміни ідентичності населення без вивчення статистичних даних. Автори для підтвердження своєї гіпотези, комплексно проаналізували переписи населення УРСР 1959 р., 1970 р., 1979 р., 1989 р., дослідили наявну статистику щодо мовної самобутності населення у досліджуваній період, вивчили архівні матеріали, де відображені дані щодо скорочення кількості українськомовних школярів і зростання російськомовних. Це дало можливість наочно продемонструвати наслідки радянської мовної політики. Не оминули увагою автори мовний чинник російсько-української війни. Цілком логічною є їхня думка, що відсутність раціональної державної мовної політики лише поглиблювала суперечності у суспільстві. Важко не погодитися з твердженням, що російська агресія стала чинником поступової дерусифікації.

Монографія характеризується чіткою структурою, складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел і літератури, легко читається. Зміст наукової праці відповідає обраній темі, забезпечує досягнення поставленої мети та реалізацію дослідницьких завдань.

Висновки у монографії побудовані логічно, лаконічні, відповідають поставленим завданням та є унікальними для історичної науки. Застосований міждисциплінарний підхід визначає цінність цієї праці для істориків, політологів, етнополітологів, мовознавців, філологів, соціологів. Загалом робота має вагомое теоретичне і практичне значення.

Монографія В.В. Коцура і Н.О. Новородовської значно поглиблює уявлення про причини мовних, культурних і цивілізаційних суперечностей, які були притаманні Україні від моменту проголошення незалежності. Стає очевидним, що ключові причини сучасних викликів прихо-

вані у подіях минулого. Безперечно, це дослідження стане вагомим джерелом для подальших наукових праць. Надалі науковцям важливо зосередити свою увагу на вивченні інших історичних аспектів розвитку української мови, формуванні оптимальної та збалансованої державної мовної політики, що дасть змогу уникнути суперечностей в українському суспільстві.

Загалом монографія має важливе значення для розвитку освіти. По-перше, може бути покладена в основу вивчення історії України та історії української мови. По-друге, нові результати дають змогу переосмислити підходи до викладання української та іноземної мови в Україні. Наукова студія актуалізується сучасними реаліями російсько-української війни (особливо її інформаційного аспекту), а її матеріали можуть бути використанні для формування заходів контрпропаганди, масової просвіти населення і пошуку істини у спірних питаннях історії.

Об'єкт, предмет, мета і завдання досить чітко взаємопов'язані. Не викликають сумніву положення щодо наукової новизни, практичного значення дослідження. Загалом, монографія В.В. Коцура та Н.О. Новородовської характеризується структурованістю, послідовністю викладу матеріалу, є цілісною, актуальною й оригінальною науковою працею. Книга, без сумніву, – помітний внесок у сучасну історичну науку,

Рецензована книга, безумовно, має значний науковий інтерес, є корисною не лише для фахових істориків, мовознавців, а передовсім для студентів, учителів, усіх, хто цікавиться історією України. Бажаю авторам подальших здобутків на науковій ниві.